

АНА КРЕЧМЕР
(Бохум/Билефелд)

О КЊИЖЕВНО-ЈЕЗИЧКОЈ ТРАДИЦИЈИ ДО 1800. КОД СРБА И РУСА
(РАЗМИШЉАЊА О СЛОВЕНСКОЈ ИСТОРИЈСКОЈ СТАНДАРДИЗАЦИЈИ)

0. Историја писмене културе код православних Словена пружа још увек многобројна нерешена и непроучена питања. Један од узрока таквог стања је одсуство упоредне, контрастивне компоненте у дијахроној славистици која и данас ради готово искључиво у усконационалним границама. Такво стање свакако негативно делује на процес и резултате истраживачког рада. У току даљег излагања желели бисмо да то прикажемо на руском и српском материјалу и предложимо нека могућа решења. Наша се излагања баве искључиво тзв. *сјољашињом* језичком историјом, која се принципијелно и битно одликује од *унуџрашње*, иманентне. Иманентном историјом језика бави се историјска граматика односно дијалектологија. Напротив, на *сјољашињу* историју у великој мери делују социо- и екстралингвистички параметри и она не може да буде адекватно проучена само лингвистичким средствима. Оваквој језичкој опозицији у европском културном контексту обично одговара опозиција

народна (усмена) култура — цивилизацијска (хришћанска) култура.

1. И српска и руска култура припадају православној словенској културној заједници, за коју се у последње време све чешће употребљава појам *Pax Slavica Orthodoxa*. Проучавање књижевно-језичке традиције овог ареала наилази на вишеструке проблеме још додатно отежане одсуством теоријског и методолошког консензуса у научном раду на овом подручју. Следећи проблеми, одн. нерешена питања, представљају, по нашем мишљењу, нарочити интерес за истраживача:

- (а) Питање статуса цксл. језика и књижевне традиције одн. њихове улоге у историји појединих писмених традиција код православних Словена.

- (б) Периодизација појединих књижевно-језичких традиција, при чему је нарочито релевантно доба непосредно пред почетак стандардизационих процеса.
- (в) Експликација специфике тих стандардизационих процеса и упоредна њихова анализа.
- (г) Реконструкција језичке свести друштва у различитим епохама и различитим регионима православне Славије као и динамика развоја и промене те језичке свести.
- (д) Верификовање одн. фалсификовање хипотезе хомогене и конзистентне културне заједнице код православних Словена (*Pax Slavia Orthodoxa*).

Обратимо се прво овоме питању. Појам *Pax Slavia Orthodoxa*, иако је све фреквентнији, није код свих прихваћен. Највећу препреку томе у славистици ми видимо у традиционалном усконационалном приступу језичкој историји. Такав приступ, који је оправдан у погледу иманентне историје језика, контрапродуктиван је у истраживању историје писмених форми језика. Одсуство типолошких контрастивних истраживања води занемаривању заједничког у парадигмама старијих православних словенских култура. Највише су се том проблематиком бавили школа Лихачова, Мошин, Толстој, Пикио, Живов (иако неки од њих оперишу претежно на руском материјалу). Наведимо неке од најважнијих ознака тих култура.

Најистакнутију представља свакако искључиво сакрални карактер цивилизацијске културе која је у свести православних Словена имала право да постоји само зато што је била култура хришћанства. Стварање као и рецепција текстова служили су спасу душе писаца одн. читалаца а не разоноди или неким естетским сврхама. Ово, поред осталог, проузрокује принципијелно одсуство индивидуалног аутора, а тиме и анонимност текстова који су се гледали као заједничко духовно благо друштва. Сакрални карактер текстова обезбеђивао је њихов углед у друштву, јер су се они гледали као посредници између Бога и човека (тиме се објашњава изузетна стабилност текстова у времену и простору а и то да се на грешке преписивача гледало као на грех пред Богом). Различити степен сакралности текстова водио је њиховој хијерархијској подели. Тако Толстој издваја четрнаест жанровских рангова у канону православне Славије (Толстој 1988, 168). Схватање цивилизацијске културе као примарно сакралне појаве објашњава и дуговековно одсуство писмене световне културе и таквих жанрова као што су љубавни роман, драма, сатира и сл. Најважнији и најугледнији текстови у доба кад још није било кодификова-

не нормe језичке употребе служили су као обрасци и чувари те нормe. У светлу наведеног сасвим је схватљива чињеница да процес распада културног континуума код православних Словена иде паралелно са процесом секуларизације културне парадигме и оријентацијом на западноевропски културни модел.

2. Неке епохе у историји српске културе и језика прилично су добро разрађене као нпр. предтурско или послевуковско доба. Друге још чекају своје истраживаче. У нарочитој мери то важи за 17. век али и за тзв. *славеносрпску* епоху. Међутим, ово доба већ по томе заслужује нарочити интерес истраживача јер непосредно претходи процесу стварања српског језичког стандарда. Док 17. век још тежи средњем веку, војвођанска славеносрпска култура маркира већ почетак новог доба код Срба. Један од најистакнутијих познавалаца те културе Б. Унбегаун дели ову епоху на три периода (Unbegaun 1935, 15), што потврђују и резултати наших истраживања:

- (1) 1690–1740. — прелазно доба од средњовековне српскословенске културне парадигме ка новој европској;
- (2) 1740–1780. — доба најјаче руске културне оријентације;
- (3) 1780 — поч. 19. в. — усмерена хомогенизација књижевно-језичког израза.

Периодизација *свољашње* историје језика обично се заснива на догађајима социополитичке историје језика (за разлику од иманентне језичке историје). Тако је 1690. година Велике сеобе, 1740. — почетак владавине Марије Терезије, 1780. за њом следи Јосиф II, а почетак 19. в. је доба српских устанака (и реформаторске делатности Вука Караџића). Толстој спроводи даљу диференцијацију овог доба и разликује:

1740–1760. као право рускословенско доба и

1760–1780. као непосредно славеносрпски период књижевно-језичке историје (Толстој 1998, 258).

Добро је познато да су Вук и Копитар били противници славеносрпског књижевно-језичког модела. Међутим, битних, принципијелних разлика између језичке праксе Вука и познијег славеносрпског више није било, али су се битно разликовали њихови језички програми. Занимљиво је у овом контексту да Живов нпр. види сличну ситуацију у језичкој полемици између присталица Карамзина и Шишкова уочи стандардизације руског књижевног језика: и ту су разлике више у језичким програмима него у језичкој пракси (Живов 1996, 441 сл.). И у једном и у другом случају такве разлике, по нашем мишљењу, дају се интерпретирати као разлике културних парадигми просветитељства (одн. класицизма) и романтике (одн. славенског препорода). Не-

гативни однос Вука према славеносрпској традицији проузроковао је, међутим, одређену стигматизацију овог периода језичке историје у србистици. Тек у радовима А. Младеновића заснива се почетак научне анализе ове књижевно-језичке традиције¹.

3. У историји писмене културе код Руса (до 14. в. — источних Словена) обично се испољавају следећа три периода:

- (1) 11–13. в. — период од похришћавања до татарског освајања;
- (2) 14–16. в. — доба постепеног јачања Московске Русије;
- (3) од 17. в. — почетак савремене књижевно-језичке традиције.

Као што се види, и ова се периодизација заснива на догађајима социополитичке историје. При томе су прва два периода прилично уверљива, док трећи поставља многа питања. Пре свега, ово доба, које обухвата више векова, није нимало хомогено у погледу језика — било идиома, било као књижевно-језичке традиције. Схватање 17. века као почетка новог доба потиче од Лењина, који иначе разматра привредни а не и језички развој. Дакле, и ту се могу видети трагови идеологизације научног истраживања, као и у официјалној совјетској теорији непрекидне књижевно-језичке традиције, код Руса засниване на руском (источнословенском) језичком материјалу. Унбегаун такође постулира непрекидан процес — само не руски него цксл. (Unbe-gaun 1970). Постоје, међутим, и супротна схватања. Тако се, према Исаченку, стара писмена традиција код Руса потпуно прекида почетком 18. в. (у непосредној вези са реформама Петра Великог) и око 1750. год. формира се нова, која је претежно оријентисана према савременим западноевропским обрасцима (Issatschenko 1983, 561 сл.). Међутим, ниједна од тих теорија није заснована одн. потврђена емпиријским истраживањима текстовног наслеђа. Тако би, нпр., бољем познавању развојних процеса ове спохе много могла допринети анализа језичке полемике. Питања језика, наиме, све су више занимала нову класу школованих људи која се од 30-их година 18. в. формира у Русији (Кантемир, Адодуров, Трелиаковски, Барсов и др.).

Историја писмене културе код Срба и код Руса показује многобројне паралеле а и доста специфичности. Наводимо неколико примера. Битно се нпр. разликују модели *йословног* одн. *администрaтивног језика*, тј. писмених регистара световног карактера. Код источних Словена цксл., наиме, није могао да освоји и овај домен. У вези са тим нарочиту пажњу, по нашем мишљењу, заслужују радови Зе-

¹ У границама нашег саопштења није могуће навести чак ни најзначајније радове А. Младеновића. Зато уп. Младеновић 1988 са опширним библиографским подацима.

мана, који такав развој објашњава тиме да је код источних Словена за време покрштавања већ постојала доста чврста традиција усменог правног израза на основи идиома који ће касније добити секундарну писмену фиксацију (Seemann 1982 + 1983). Обратићемо у вези са тим пажњу на специфичне везе источних Словена са скандинавским севером и на то да код Скандинаваца латински, исто тако, није могао протерати усмену правну традицију на народном језику.

Као даљи пример руске специфичности може служити и тзв. 2. *јужнословенски уџицај*. Под тиме се подразумева свесна и усмерена архаизација књижевног језика Московске Русије у 14–16. в., чији је циљ био што више удаљити књижевни језик од народног. Праве аналогичне таквој ретроспективној језичкој реформи у ово доба код Јужних Словена нема и то није случајно. За Московску Русију то је било доба њеног јачања, консолидације државне владе. Православна Русија, која се као једина од православних држава сачувала — и јачала — све се више гледала као последња тврђава православља, као трећи (и последњи) Рим. Новој јакој Русији потребан је био и адекватан књижевно-језички израз са чврстом везом са (државном) религијом, са високим угледом и *dignitas*. Међутим, за словенски Југ то је било доба турских освајања и губљења државне независности. У таквој ситуацији језичка питања свакако нису могла да буду у центру пажње друштва.

Слична је мотивација следеће језичке реформе, коју је средином 17. в. спроводио московски патријарх Никон. Русија је нешто раније прошла кроз дужи период друштвених и политичких потреса, стране интервенције и малтене грађанског рата. Нова династија тражи унутрашњу консолидацију владе и привреде, централизацију власти, појачање престижа државне културе и адекватан књижевно-језички израз. Ова реформа, за коју се понекад употребљава појам 3. *цксл. уџицај*, долази код Руса не са југа него са запада — из тих још увек претежно православних источнословенских предела који су вековима били под литванско-пољском владом. Образовано друштво ту се школовало према западноевропском образовном моделу који са мигрантима из ових предела током 17. века полако стиже и у Русију. У интерпретацији овог доба слажемо се са позицијом Успенског и Живога, који га гледају као почетак распада старе културне и књижевно-језичке парадигме код Руса (Успенский 1987, 317–345; Живов 1996, 41–68). Тај развој знатно убрзавају глобалне реформе Петра Великог, чији је циљ била оријентација на Западну Европу а тиме и секуларизација целокупног друштвеног живота укључујући ту и књижевни језик и књижевност.

Промена културне парадигме код Руса се, дакле, у целини дешава у контексту доба просветитељства и тиме се битно разликује од сличних процеса код Срба. Српски стандардни језик се градио по моделу романтике и националног препорода. Тиме се у великој мери објашњавају битне разлике у дефиницији адекватног књижевног језика, његових функција, врлина и мана у тадашњем (а можда још и у данашњем) српском одн. руском језичком континууму. У вези са тим не може се занемаривати ни прилично јака и експлицитна идеологизација научног истраживања нарочито кад је у питању историја књижевног језика, као претеча савремених националних језика. Она се показује у више облика. На пример у минимализирању одн. негирању улоге цксл. (одн. грчке) књижевно-језичке традиције у историји писмене културе православних Словена. Истовремено се често прецењује улога и статус тзв. *народног* језика. У вези са тим треба гледати и занемаривање, прецењивање одн. потцењивање одређених жанрова (као нпр. преводна књижевност), епоха итд. Даље, историјска славистика још увек занемарује тако битан социолингвистички фактор као што је језичка свест друштва у појединим епохама. Напротив, доста се често савремена стандарднојезичка парадигма ахисторијски и механицистички преноси на прошлост, што свакако субјективизира и резултате истраживања.

4. Као најважнија и још увек отворена питања српске и руске књижевно-језичке историје навели бисмо следећа:

- (1) Да ли је постојао такав хомогени културни супраетнички ареал као што је постулирана *Pax Slavia Orthodoxa*? У непосредној вези са тим стоји хипотеза Успенског о диглосији у старој Русији одн. традиционална (у русистички) теорија аутохтоног развоја руске књижевно-језичке традиције.
- (2) Друштвени статус појединих језичких манифестација (цксл., усмени идиоми, административни језик и сл.) у појединим друштвима и појединим епохама.
- (3) Дистинктивне ознаке православних словенских култура и њихових књижевно-језичких модела; њихово упоређење са одговарајућим ентитетима латинске Славље; у вези са тим упоређење функционалног потенцијала и друштвеног статуса латинског и цксл.
- (4) Састав и структура канона жанрова појединих књижевно-језичких традиција.

- (5) Периодизација књижевно-језичких традиција; њихов (дис)континуитет.
- (6) Анализа (касније и контрастивна) појединих књижевно-језичких реформи, њихових узрока, природе и сл.
- (7) Евалуација постулата Гачева о убрзаном развоју православних словенских култура (у упоређењу са западноевропским) (Гачев 1964).

Решавање ових као и других релевантних питања непосредно је везано за превазилажење озбиљних методолошких дефицита историјске славистике, нарочито оног њеног дела који се бави *сјољашњом* историјом језика. Као најбитније дефиците навели бисмо следеће:

- (1) Усконационална перспектива истраживања и његова идеологизација.
- (2) Селективни приступ текстовном корпусу (занемаривање преводне књижевности, појединих епоха и жанрова, прецењивање тзв. *народних* елемената и сл.).
- (3) Недоследно међусобно разграничавање *сјољашње* и иманентне историје језика и занемаривање њихове специфичности.
- (4) Статички (генетски) карактер истраживачких концепција (уколико њих уопште има), занемаривање функционалне компоненте у анализи.
- (5) Занемаривање фактора језичке свести друштва.
- (6) Одсуство адекватне теоријске базе и методолошког апарата за сврхе истраживања *сјољашње* језичке историје.
- (7) Неуједначеност терминолошког апарата.
- (8) Интензионална и екстензионална неодређеност објекта истраживања.

Из наведеног се да извести читав низ питања одн. задатака за ту славистичку субдисциплину, која се бави историјом писмених језичких форми и за коју се ту употребљава појам *историјска сјандардологија*. При томе као највиши методолошки принцип важи што мања априорна селекција материјала и што мањи број претпоставки. Основни метод рада у почетној његовој фази је дескрипција текстовног материјала, при чему као полазна тачка увек служи конкретан текст са свим ознакама — лингвистичким и екстралингвистичким.

Најважније задатке будућег истраживачког рада на овом терену могли бисмо да сумирамо у следећој листи:

- (1) Опис наслеђене текстовне грађе (руске до 1780-их г., српске до 1850-их).

- (2) Анализа те грађе заснивана на следећим релевантним параметрима: *доба, регион, фреквенћност* (апсолутна као број редакција/преписа и релативна као фреквентност помена у другим текстовима, укључивање у друге текстове и сл.), *жанр, њревод/адајћација*, за касније доба — *аућор*. Ова листа свакако може да буде модификована у току анализе.
- (3) Укључивање у анализу таквих и сличних параметара служи решавању следећег задатка, тј. реконструкцији појединих жанровских канона и њихове унутрашње структуре, а касније и одговарајућим типолошким, контрастивним истраживањима.
- (4) Врло је важан али и тежак задатак реконструкције језичке свести у појединим епохама и регионима. За то се могу користити како (нажалост не многобројне) експлицитне изјаве о језику и књижевности тако и имплицитни подаци. При њиховој интерпретацији треба да се узима у обзир комплетан културно-историјски контекст одговарајућег доба/региона. Ту спадају и такви задаци као што је нпр. реконструкција одговарајућих културних и социополитичких парадигми (образовног модела, канона лектуре и сл.).
- (5) Ако има индивидуалног аутора, у анализу треба да се укључи његова социо-културна позадина (социјални статус, школовање, степен познанства са западноевропском културном парадигмом, индивидуални језички програм и сл.).
- (6) Непосредној полазној тачки језичке анализе служи конкретан текст са свим ознакама. Прва фаза анализе служи комплетној дескрипцији језичког система текста која у принципу обухвата све језичке нивое. Одређена селекција на почетку иначе је допуштена.
- (7) Проналажење жанровских инваријанти и допустиве варијације.
- (8) Проналажење механизма стабилизације и очувања норме у доба пре кодификације језичке норме.

5. Такав је програм свакако више него максималистички. Да се он ипак може остварити, желели бисмо да покажемо на примеру неколиких савремених концепција и модела.

5.1. Као један од најбитнијих доприноса научној дискусији смаграмо теорију Успенског о *диглосији* у старој Русији (Успенский 1983, 1987, 1994). Питање статуса цксл. као и његове улоге у историји књижевно-језичке традиције код православних Словена једно је од централних али и најтежих у историјској славистици. Најважнији резултат ове донекле и ограничене научне дискусије вероватно се састоји у то-

ме да данас никоме озбиљно не пада на памет да негира релевантност цксл. књижевно-језичке традиције код православних Словена.

5.2. У више савремених научних радова у диференцијацији језичке ситуације иде се чак још и даље. Тако поред *чистог* цксл. постулира се и тзв. *хибридни цксл.* са нешто ослабљеном нормом, који, дакле, заузима средњу позицију у тријади:

цксл. — хибридни цксл. — идиом.

Овај хибридни књижевни језик са „чистим“ цксл. ступа у однос комплементарне функционалне дистрибуције и гледа се понекад као претеча каснијег колоквијалног језика школованог друштва. Овај феномен засада се проучава само на руском материјалу (уп. Живов 1996, Ремнева 1988). Неки резултати наших радова, нпр. на материјалу „Хроника“ Ђ. Бранковића, показују, међутим, одређене паралеле и у српском књижевно-језичком развоју. Нажалост, ово доба је у србистици прилично мало проучено тако да дефинитивни судови нпр. о језичком узусу одређених група тадашњег српског друштва још нису могући.

Постулат таквог хибридног цксл. језика на први поглед противречи теорији диглосије. Међутим, реконструкција функционалне дистрибуције целокупног језичког макросистема, целокупног дискурса прошлости много је важнија него питање да ли су у употреби била два, три или више језичких система. Нарочиту пажњу у вези са тим заслужују, по нашем мишљењу, захтеви Живова за функционалном анализом насупрот традиционалном статичко-генетском методу упитника. Тако би се могли добијати функционални *синхрони резови* (у смислу Н. Толстоја) и одређивати истинска функционална вредност појединих језичких форми — а тиме и њихов статус у језичкој свести тадашњег друштва.

5.3. Једно од централних места у историјској стандардологији свакако заузима питање очувања и стабиљивања (још) некодификоване норме. У вези са тим нарочиту пажњу, по нашем мишљењу, заслужује теорија Алексејева о тзв. *образцових текста* који су преузимали улогу кодификатора и чувара књижевно-језичке норме (Алексеев 1987). То су били текстови од нарочитог угледа, текстови виших степена жанровске хијерархије у канону књижевности. Ако се узме у обзир систем школске наставе код православних Славена у старије доба ова хипотеза добија још више поверења: наиме, читати се учило учењем напамет одређених канонских цксл. текстова у одређеном редоследу (нпр. часослов, псалтир, апостол). Тиме се напамет учила и њихова језичка и текстовна организација. Ту се свакако још не ради о чврстом систему дистинктивних правила него више о некој врсти

иконичког семиотичког сигналног система. Питањима предстандардне некодификоване норме у русистици баве се Ремнева, Алексејев, Живов. Као ознаке „високе“ цксл. норме наводе се, поред осталог, *синтетиичке йрејтерийалне форме, двојина, dativus absolutus*, одређене *хийотактиичке конјункције, йарийицийске констйрукције* и сл. Такозвани *хибридни цксл.* (у значењу „ниже“ функционалне варијанте „високог“ цксл.) фунгира при томе као негативна норма, маркирана одсуством в. н. дистинктивних ознака „високе“ норме. Већ добијени резултати показују да је таква норма била чврсто утемељена у језичкој свести руског друштва 16. а још више 17. в. У србистици је та тематика нажалост још прилично мало проучена.

5.4. И за српску и за руску књижевно-језичку историју битна је појава *администйративног одн. йословног језика*. Нажалост, и ту се показује велики распон у степену проучавања овог феномена у русистици и србистици. Наиме, у србистици већу пажњу традиционално привлачи средњовековна каноничка писменост одн. усмено народно стваралаштво. У русистици, напротив, има пуно радова посвећених пословној писмености — али уз велику неуједначеност теоријске и методолошке базе анализе. Пословна се књижевност, наиме, често посматра пре свега као корпус „правог“ народног језика, па се анализа концентрише нпр. на дијалекатске ознаке. При томе се функционални потенцијал језичких елемената и конструкција готово у потпуности занемарује. То иначе важи и за одређене језичке субсистеме: обично се анализа ограничава на фонетику, делимично се укључују лексика, морфологија. Готово никад анализа не обухвата и синтаксу. Сасвим је мало досада проучен и механизам стабилизације и очувања норме пословног језика, норме која никако није могла да буде изведена из (школованом човеку добро познате) „високе“ цксл. норме. На материјалу више од хиљаду приватних руских писама 17. и раног 18. в. покушали смо да проучимо то питање. При томе се испоставило да приватно писмо показује врло чврсту и стабилну норму, која иначе никада и нигде није била кодификована па се предавала, ваљда, преко праксе самог генерирања текстовног типа *йривайног йисма*. Као семиотички сигнал-маркер овог текстовног типа највероватније је служила пронађена специфична формула која се састоји од десет елемената, и то у одређеном редоследу (Kretschmer 1998). У вези са тим хтели бисмо поменути радове о тзв. *йрафарейници*, обрасцима за друге врсте пословног руског језика истог доба (Коткова 1987; Майоров 1987; уп. такође Каган-Тарковская 1971).

За проучавање како језика високих жанрова тако и пословног, врло је битан фактор жанровске припадности текста. У старије доба

веза између језичке организације и жанровске припадности текста била је много чвршћа него данас (уп. појам *стиль эпохи* код Толстоја одн. Лихачова — такав је стил све до барока обухватао и детерминисао целокупну културну парадигму епохе — уп. Толстој 1977).

5.5. Парадигма цивилизацијске културе стигла је до православних Словена из Византије (према Лихачову: *култура-посредница* — Лихачев 1968, 19 сл.). У овој вези велики значај има проучавање механизма транспоновања византијских образаца. У погледу најранијег доба овим се питањем пуно бави Верешчагин (уп. нпр. Верешчагин 1966, 1967). Важни су ту како преводи тако и преузимање и даљи развој на словенском тлу дотада непознатих жанрова. Битну улогу игра и унутрашња словенска културна размена (нарочито у вези са дискусијом о заједничкој хомогеној културној парадигми код православних Словена). Таквих радова нажалост нема много, а неки од њих су били и спречавани из идеолошких разлога; уп. радове Соболевског (Соболевский 1980), у новије доба — Мошина (Мошин 1963), Толстоја (уп. Толстой 1961, 1962, 1963а, 1963б, 1988, 1997, 1998). Питање преузимања и даљег развоја на словенском тлу различитих елемената, жанрова и течаја западноевропске културе чува своју релевантност и у новијим епохама, нарочито у оним прелазним, кад се мења књижевно-језичка парадигма. Такво доба за Русију почиње у 17. в. након великих потреса и промена тзв. *Смућнога времена*. Као *култура-посредница* ту иступа пољска, касније, у доба Петра Великог, ову улогу претежно преузима немачка култура. У каснијем 18. веку долази за више деценија доба француске културне доминације. Врло користан материјал за истраживања представљају у овој вези контрастивна проучавања страних оригинала са њиховим руским (српским) преводима одн. адаптацијама. Поменућемо само нека од рецентних истраживања таквог типа: нпр. анализу преводилачке технике у претечи првих руских новина („Вести-Куранты“) — својеврсном дајцесту из западноевропских новина, извештаја дипломата и сл. који се радио за цара Алексеја Михајловича (уп. едиц. серију „Вести-Куранты“ 1600–1660, која излази од 1972. г.). Или анализе превода младог Тредјаковског непосредно након Петровских реформи. Језиком овог доба и његовим француским подлогама интензивно се, иначе, у последње време бавила Г. Хитл-Фолтер (Хюттль-Фолтер 1988, 1992, 1996, 1997). Почецима руске граматикографије, у којој су страни обрасци играли такође значајну улогу, посвећено је више радова Живова (Живов 1990, 1995, 1996) и Кајперта (Кейперт 1983, 1984, 1986, 1987, 1989; Кайперт 1992; Живов/Кайперт 1996). Сви су ови радови важни из још једног разлога: они служе реконструкцији врло компли-

кованог и у већој мери још непознатог процеса формирања нових књижевно-језичких модела код православних Словена.

Нажалост, и на овом терену србистика заостаје за русистиком па се ова тематика прилично занемарује. Ипак се Гутков у неколико својих радова бавио (са доста интересантним резултатима) преводилачком техником З. Орфелина (Гудков 1973, 1977). Таква истраживања ми смо продужили у комплексној контрастивној анализи језика Орфелиновог „Магазина“ и његових руских подлога. Ова је анализа укључила све језичке нивое а и екстралингвистичке параметре, углавном текстолошке и социалингвистичке (Kretschmer 1989). Та је анализа, поред осталог, показала свесну и усмерену преводилачку технику у чврстој вези са жанровском припадношћу текста.

Такав процес позајмљивања и адаптације нових жанрова уопште је битан и представља врло корисну грађу за истраживања (којих нажалост још нема довољно). Поменућемо још и случајеве вишеструког превођења одн. преузимања када је, рецимо, српски аутор радио не непосредно са оригиналом него са његовим руским или немачким или било којим другим преводом. Таквих случајева, изгледа, није било мало, али је ова тематика готово сасвим непроучена.

5.6. Интерпретација преводилачке праксе као и адаптација страних подлога могу битно да допринесу и једном од најважнијих али и најкомпликованијих праваца историјске стандардологије — реконструкцији језичке свести друштва у различитим епохама и динамике њеног развоја. Овај се проблем дуго занемаривао па су се на прошлост некритички и механицистички преносили савремени погледи на суштину и статус књижевног језика. У последње време овој проблематици у русистици се све више обраћа пажња (Алексејев, Бабајева, Живов, Ковтун, Толстој, Топоров, Успенски — в. библ.). При томе се проучавају како експлицитне изјаве о језику (којих нарочито за старије епохе нажалост нема много) тако и имплицитне као што су нпр. различити називи за језик: *наш*, *ѝросѝи*, *ѝриродни*, *славенски* и сл. (уп. Vasilev 1972). Српским се језиком у овом погледу стручњаци баве много ређе (уп. Гудков, нав. дело; Кречмер 1989, 1990; Lauterbach 1999; Neweklowsky 1992; Nuorluoto 1989; Суботић 1989).

Један у овом погледу важан фактор за истраживање представља такође проучавање промена погледа на књижевни језик, до којих се више пута долази у историји сваког друштва и његове језичке праксе. Тога је било и код Срба и код Руса. Интересантну језичку грађу за таква истраживања пружају нпр. контрастивна проучавања различитих редакција истог текста насталих у различитој доба. То су потврдила и

наша упоредна истраживања оригинала „Хроника“ Ђ. Бранковића (око 1700) и његових редакција из 1748. и 1787. г.

Врло занимљив а и битан фактор за реконструкцију језичке све-сти друштва и појединаца представља такође реконструкција лично-сти реципијента у различитим епохама. Занимљиво је да таквих ана-лиза има више у књижевности него у лингвистичким радовима. По-менућемо у овој вези радове М. Бошков, где се реконструише тип српског школованог читаоца 18. в. (Бошков 1973, 1974, 1988).

5.7. У језичкој анализи старијег текстовног корпуса дуго вре-мена се служило статичким, генетским методом упитника који опе-рише одређеним бројем појединих ознака појединих језичких нивоа. При томе се у обзир не узима ни њихова комбинаторика, ни функци-онални потенцијал, ни дистрибуција, ни жанровска припадност тек-ста. У последње време, међутим, све се више захтева адекватнија функционална метода приступа тексту, која се иначе још увек при-лично мало спроводи у пракси (уп. Живов 1996). Наша истраживања потврђују важност функционалне перспективе у анализи, али и мето-долошку премису да полазна тачка сваке језичке анализе мора да бу-де текст у целини са свим својим текстовним ознакама.

Један други метод, међутим, како показују новији радови Неве-кловског (1985, 1987, 1990, 1992), који се баве проучавањем конкор-данција у старијој текстовној (руској и српској) грађи, већ функцио-нише. Озбиљне су препреке, међутим, на путу даљег развоја овог истраживачког смера. То су неуједначеност методолошког апарата и дефицити компјутерске технике, која се прилично мало занима за сврхе историјске славистике.

Надамо се да смо на примеру појединих истраживачких праваца и концепција који су већ допринели бољем разумевању компликова-них процеса књижевно-језичког развоја код православних Словена могли да покажемо да је наведени програм-максимум ипак, корак по корак, остварљив.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев, А. А. (1987), Пути стабилизации языковой нормы в России XI–XVI вв., у: *Вопросы языкознания* 2, 34–46.
- Бабаева, Е. Э. (1989), История русской лингвистической мысли начала XVIII века и языковая практика Петровской эпохи (лингвистическая и редакторская деятельность Ф. Поликарпова). *Дисс. Москва* (МГУ).
- Бабаева, Е. Э. (1996), Славяно-французский лексикон А. Кантемира (филологическая характеристика: концепция, структура), у: *Вопросы языкознания* 1, 36–53.

- Бошков, М. (1973), Руска штампана књига у нашем 18. веку, у: *Годишњак Филоз. факултета у Новом Саду* 16/2, 527–567.
- Бошков, М. (1974), Захарија Орфелин и књижевност руског Просветитељства, у: *Зборник Мајице српске за славистику* 7, 9–79.
- Бошков, М. (1986), Орфелинова „Историја Петра Великог“ и одјеси идеје о Москви као трећем Риму, у: *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* XXXVI/1, 173–225.
- Бошков, М. (1988), О схватању „превођења са руског“ у нашем XVIII веку, у: *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* XXXVI/1, 5–69.
- Верещагин, Е. М. (1966), К характеристике билингвизма епохи Кирилла и Мефодия, у: *Советское славяноведение* 2, 61–65.
- Верещагин, Е. М. (1967), К вопросу об использовании греческой лексики в первых славянских переводах, у: *Советское славяноведение* 6, 49–58.
- Гачев, Г. Д. (1964), *Ускоренное развитие литературы*. Москва.
- Гудков, В. П. (1973), О «славенском» языке Захария Орфелина, у: *Вестник МГУ. Сер. 9. Филология*, 3, 46–51.
- Гудков, В. П. (1977), Особенности воспроизведения русских текстов в «Славено-сербском Магазине» — первом сербском журнале, у: *Вестник МГУ. Сер. 9. Филология* 1, 57–69.
- Живов, В. М. (1990), *Культурные конфликты в истории русского литературного языка XVII — начала XIX в.* Москва.
- Живов, В. М. (1995), Usus scribendi. Простые претериты у летописца-самоучки, у: *Russian Linguistics* 19/1, 45–75.
- Живов, В. М. (1996), *Язык и культура в России XVIII века*. Москва.
- Живов, В. М. / Кайперт, Х. (1996), О месте грамматики И.-В. Пасуса в развитии русской грамматической традиции: интерпретация отношений русского и церковнославянского, у: *Вопросы языкознания* 6, 3–30.
- Каган-Тарковская, М. Д. (1971), «Титулярник» как переходная форма от исторического сочинения XVII в. к историографии XVIII в., у: Дмитриев, А. Н. / Лихачев, Д. С. / Сумкина, А. И. (ред.), *Древнерусская литература и русская культура XVIII–XX вв.* Ленинград, 54–64.
- Кайперт, Х. (1992), Русская грамматика М. Шванвица 1731 г. (Предварительные замечания о рукописи БАН Ф. Н. 250), у: *Доломоновский период русского литературного языка*. Stockholm, 213–234.
- Ковтун, Л. С. (1989), *Азбуковники XVI–XVII вв. (старшая разновидность)*. Ленинград.
- Коткова, Н. С. (1987), Выявление московских лексических норм XVII в. путем сравнения с периферийными данными, у: Иванов, В. В. / Сумкина, А. И. (ред.), *История русского языка и историческое источниковедение*. Москва, 131–142.
- Кречмер, А. (Kretschmer) (1995), Спорные вопросы истории русского литературного языка, у: *Вопросы языкознания* 6, 96–123.
- Лихачев, Д. С. (1968), Древнеславянские литературы как система, у: *Славянские литературы*. Москва.
- Майоров, А. П. (1987), Формуляр и лексическая содержательность явочных челобитных, у: Иванов, В. В. / Сумкина, А. И. (ред.), *История русского языка и историческое источниковедение*. Москва, 142–151.

- Младеновић, А. (1988), *Славеносрпски језик*. Нови Сад.
- Мошин, В. (1963), О периодизации русско-южнославянских литературных связей X–XV вв., у: *Труды Отдела древне-русской литературы XIX*, 28–106.
- Ремнева, М. Л. (1988), *Литературный язык Древней Руси*. Москва.
- Ремнева, М. Л. (1995), *История русского литературного языка*. Москва.
- Соболевский, А. И. (1980), *История русского литературного языка*. Москва.
- Суботић, Љ. (1989), *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад.
- Толстой, Н. И. (1961), К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян, у: *Вопросы языкознания* 1, 52–66.
- Толстой, Н. И. (1962), Роль древнеславянского литературного языка в истории русского, сербского и болгарского литературных языков в XVII–XVIII вв., у: Аванесов, Р. И. / Котков, С. И. (ред.), *Вопросы образования восточно-славянских национальных языков*. Москва, 5–21.
- Толстой, Н. И. (1963а), Роль кирилло-мефодиевской традиции истории восточно- и южнославянской письменности, у: *Краткие сообщения Института Славяноведения* 39, 27–38.
- Толстой, Н. И. (1963б), Взаимоотношения локальных типов древнеславянского (литературного) языка позднего периода (2-я пол. XVI–XVII в.), у: *Слав. Языкознание*. V. Межд. Съезд славистов. Доклады сов. делегации. Москва, 230–272.
- Толстой, Н. И. (1977), К историко-культурной характеристике «славяно-сербского» литературного языка, у: Злыднев, В. И. (ред.), *Формирование национальных культур*. 267–281.
- Толстой, Н. И. (1988), Отношение древне-сербского книжного языка к старославянскому языку, у: Толстой, Н. И., *История и структура славянских литературных языков*. Москва, 164–173.
- Толстой, Н. И. (1997), Slavia Orthodoxa и Slavia Latina — общее и различное в литературно-языковой ситуации (опыт предварительной оценки), у: *Вопросы языкознания* 2, 16–23.
- Толстой, Н. И. (1998), Литературный язык сербов в XVIII — начале XIX в., у: Толстой, Н. И., *Избранные труды*. Т. 2. *Славянская литературно-языковая ситуация*. Москва, 239–344.
- Топоров, В. Н. (1993), Московские люди XVII века (к злобе дня), у: Бездидько, А. В. (ред.), *Philologia slavica: К 70-летию академика Н. И. Толстого*. Москва, 191–220.
- Унбегаун, Б. О. (Unbegaun) (1968), Язык русской литературы и проблемы его развития, у: *Revue des Études Slaves* 47, 129–134.
- Унбегаун, Б. О. (Unbegaun) (1970), Происхождение русского литературного языка, у: *Новый журнал* 100, 306–319.
- Унбегаун, Б. О. (Unbegaun) (1971), Русский литературный язык: проблемы и задачи его изучения, у: Алексеев, М. П. (ред.), *Поэтика и стилистика русской литературы*. Ленинград, 329–333.
- Успенский, Б. А. (1983), *Языковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литературного языка*. Москва.

- Успенский, Б. А. (1985), *Из истории русского литературного языка XVIII — начала XIX века*. Москва.
- Успенский, Б. А. (1987), *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*. München.
- Успенский, Б. А. (1994), *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.)*. Москва.
- Хюттль-Фольтер, Г. (Hüttl-Folter) (1988), Языковая ситуация Петровской эпохи и возникновение русского литературного языка нового времени, у: *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 33, 7–21.
- Хюттль-Фольтер, Г. (Hüttl-Folter) (1992), Русский литературный язык нового типа, у: *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 38, 21–36.
- Хюттль-Фольтер, Г. (Hüttl-Folter) (1997), Связи синтаксиса русского литературного языка с французским синтаксисом XVIII в. Порядок слов в «Письмах из Франции» Фонвизина и новый слог Карамзина, у: *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 43, 103–114.
- Hüttl-Folter, G. (1996), *Syntaktische Studien zur neueren russischen Literatursprache. Die frühen Übersetzungen aus dem Französischen*. Wien.
- Issatschenko, A. (1983), *Geschichte der russischen Sprache. Bd. 2*. Heidelberg.
- Keipert, H. (1983), Die Petersburger „Teutsche Grammatica“ und die Anfänge der Russistik in Rußland, у: *Studia Slavica in honorem viri doctissimi Olexa Horbatsch. Bd. 3*. München, 77–140.
- Keipert, H. (1984), Die lateinisch-russische Terminologie der Petersburger „Teutscher Grammatica“ von 1730, у: *Festschrift für Gerta Hüttl-Folter zum 60. Geburtstag* (= *Wiener Slawistischer Almanach* 13), Wien, 121–139.
- Keipert, H. (1986), Adodurovs „Anfangs-Gründe der russischen Sprache“ und der Petersburger Lateinunterricht um 1730, у: *Studia Slavia mediaevalia et humanistica R. Picchio dicata*. Roma 1986, vol. 2, 393–408.
- Keipert, H. (1987), Kirchenslavisch und Latein. Über die Vergleichbarkeit zweier mittelalterlicher Kultursprachen, у: *Birkfellner, G. (ed.), Sprache und Literatur Altrußlands*, Münster, 81–109.
- Keipert, H. (1989), Deutsches im russischen Donat, у: *Die Welt der Slaven* XXXIX, 236–258.
- Kretschmer, A. (1989), Zur Methodik der Untersuchung älterer slavischer schriftsprachlicher Texte (am Beispiel des slavenoserbischen Schrifttums) (= *Slavist. Beiträge* 241). München.
- Kretschmer, A. (1994), Und noch einmal zur Diglossie, у: *Wiener Slawistischer Almanach* 33, 181–195.
- Kretschmer, A. (1998), Zur Geschichte des Schriftrussischen. Privatkorrespondenz des 17. und frühen 18. Jh. s. (= *Specimina Philol. Slavicae, Suppl.* 62). München.
- Lauterbach, A. (1999), Anredeformen im Serbischen um 1800. Die Schauspielbearbeitungen von Joakim Vujić (1772–1847) (= *Slavist. Beiträge* 386). München.
- Neweklowskiy, G. (1990), Nastavci dativa, instrumentalna i lokativa množine imenica kod Dositeja Obradovića, у: *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XXXIII, 331–337.
- Neweklowsky, G. (1991), Das Profil des Wortschatzes in Dositejs Autobiographie, у: *Zeitschrift für Slavische Philologie* LI, 343–366.

- Neweklowsky, G. (1992), Zur Sprache der Autobiographie von Dositej Obradović (1783): Slavonismen und volkssprachliche Elemente, у: *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 38, 129–152.
- Neweklowsky, G. / Maier, R. (1985), Језик Атанасија Стојковића: Компјутерска конкорданција „Кандора“, у: *Научни састџанак славистџа у Вукове дане* 14, 79–85.
- Nuorluoto, J. (1989), Jovan Stejić's Language (= *Slavica Helsingiensia* 8). Helsinki.
- Picchio, R. (1962), Die historisch-philologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition, у: *Die Welt der Slaven* 7, 1–27. Пиккио.
- Seemann, K.-D. (1982), Loquendum est Russice et scribendum est Slavonice, у: *Russia Medievalis* 5, 103–136.
- Seemann, K.-D. (1983), Die „Diglossie“ und die Systeme der sprachlichen Kommunikation im alten Rußland, у: *Slavist. Studien zum IX Internat. Slavistenkongreß in Kiev* (= *Slavist. Forschungen* 40). Köln/Wien, 553–561.
- Unbegaun, B. O. (1935), *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes*. Paris.
- Vasilev, Ch. (1972), Der Ausdruck „einfache Sprache“ bei Avvakum und bei den orthodoxen Südslaven. Das Ende des Kirchenslavischen als Literatursprache, у: *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 17, 295–302.